

De dubbelnederzetting Tiel-Zandwijk

Aan weerszijden van de Linge

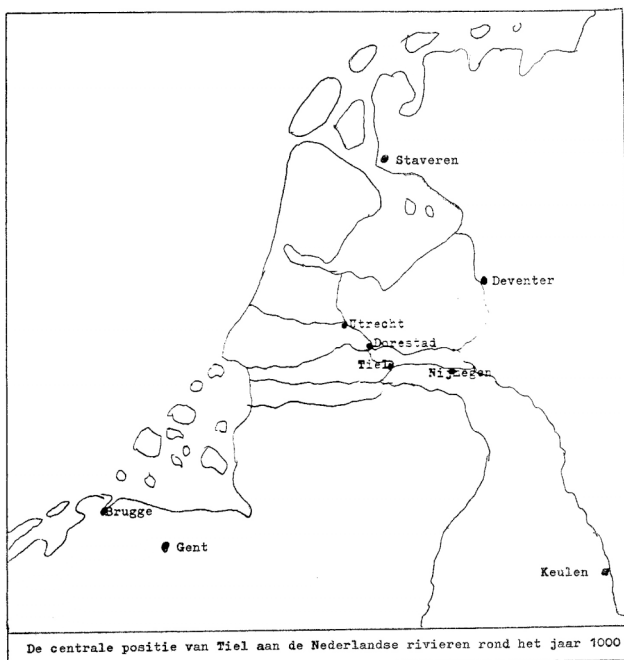
De stad Tiel in de vroege Middeleeuwen

Het staat vast, dat Tiel in de tiende en elfde eeuw behoorde tot de belangrijkste rivierhavens van het huidige Nederland. De plaats lag destijds op een splitsingspunt van de Waal en de Linge. De laatste rivier, waarvan het deel bij Tiel nu vrijwel geheel is verland, vormde een goed bevaarbare zijarm van de Waal (wellicht was zij zelf oorspronkelijk belangrijker dan de Waal). Bovendien splitste zich bij Zoelen van de Linge nog het riviertje de Zoel (*Soel*) af, dat stroomde naar Zoelmond en daar een verbinding had met de Lek. Aldus was het mogelijk van Tiel uit vrijwel elke plaats in Nederland te bereiken en verder door te varen richting Engeland of het Oostzeegebied. Zowel aan de Tielse kant van de handelsverbinding als in Scandinavië, de Baltische landen en Engeland is de handelsband door schriftelijke bronnen en muntvondsten royaal bevestigd. In Tiel zelf hebben opgravingen in de binnenstad de positie van zowel de handelshaven als de handelshuizen vastgelegd.¹

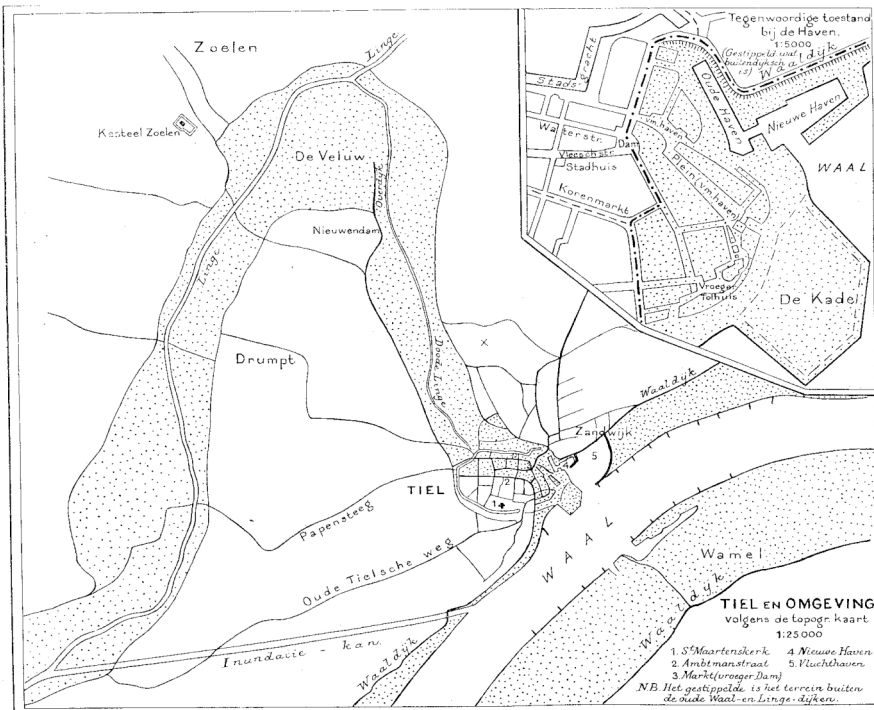
De bloei van de handelsnederzetting Tiel begon in het laatste kwart van de negende eeuw. Aanvallen van de Noormannen en waterstaatkundige problemen maakten het kooplieden

onmogelijk nog langer op grote schaal het oudere Dorestad te gebruiken. Tiel bood vrijwel dezelfde mogelijkheden als die stad, maar was wat verder landinwaarts en dus iets veiliger gelegen. In de tiende en elfde eeuw raakte Tiel in handen van de Duitse koningen en keizers, die het bijzonder begunstigten, mede omdat er een keizerlijke tol op Waal en Linge werd geheven. Toen de keizerlijke macht afnam en die van lokale heren als de vroegste graven van Holland toenam ging Tiel achteruit. Ook lokale omstandigheden als de verlanding van het havengebied en op den duur de hele Lingetoeegang bevorderden de teruggang. Vanaf het midden van de twaalfde eeuw was het gedaan met de bloei van Tiel en de verlegging van de keizerlijke tol van Tiel naar Kaiserswerth kan worden beschouwd als het definitieve eindpunt. Vanaf toen werd en bleef Tiel een middelgrote provinciestad.²

Zandwijk

De nederzetting Zandwijk (*Santwich*, *Santwijch*) lag tegenover Tiel op de rechteroever van de Linge. De oudste schriftelijke vermelding dateert uit de elfde eeuw, maar het dorp is beslist veel ouder. Daarop wijst o.a. het gegeven, dat de kerk van Zandwijk was toegewijd aan de heilige Vincentius († 672), die afkomstig was uit het oud-Frankische kerngebied in Henegouwen.³

Zandwijk is zeker onafhankelijk van Tiel ontstaan en wellicht zelfs iets ouder. Het maakte deel uit van de Karolingische gouw Batua.

Tijdens de bloeitijd van Tiel in de tiende en elfde eeuw is Zandwijk deel gaan uitmaken van het Tielse havengebied. Dat is zeker geen unieke situatie. Ook in Dorestad is sprake van een haven- en handelsgebied, dat zich over meerdere oevers van de rivieren uitstrekte.⁴ Voor Zandwijk is er in diverse bronnen van begin elfde eeuw sprake van contact over en weer over de Linge.⁵

Bestuurlijke situatie

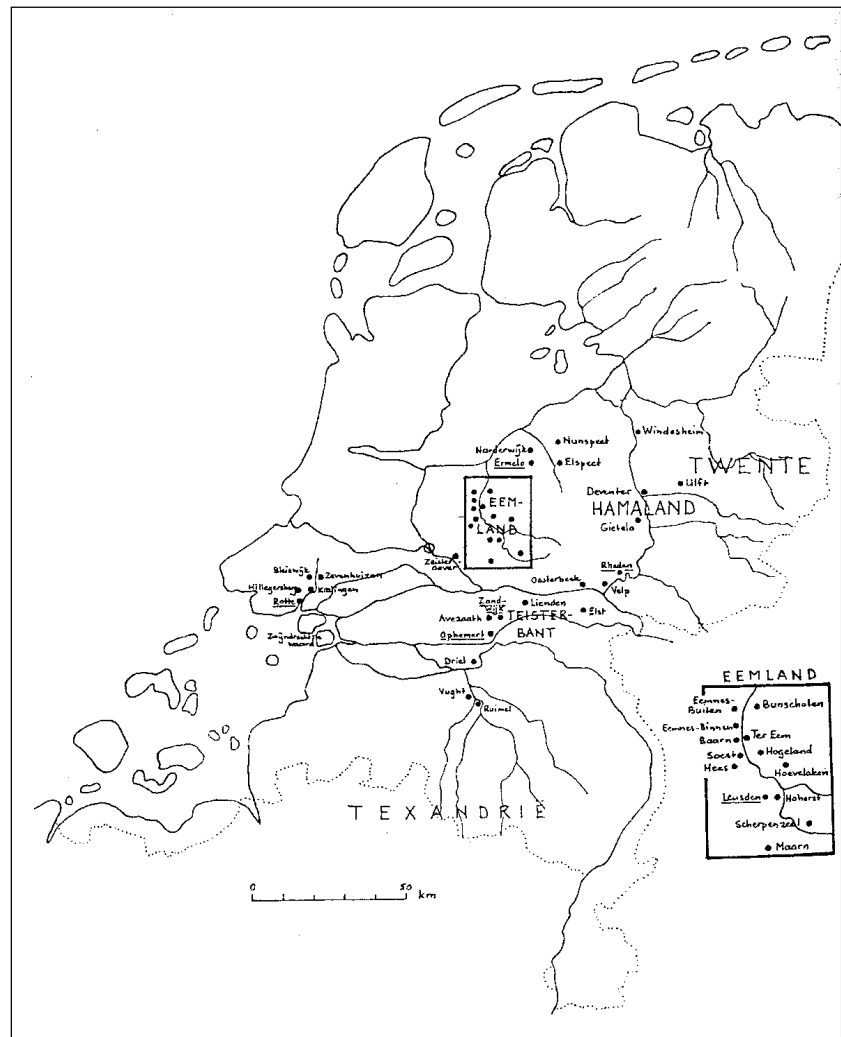
Van oudsher behoorden Tiel en Zandwijk tot twee verschillende Karolingische gouwen. De rivier de Linge vormde de grens tussen de gouwen Teisterbant en Batua. Tiel behoorde tot Teisterbant en Zandwijk tot Batua. Door de keizerlijke belangen ter plaatse en op de Linge is daarin op zijn laatst in de elfde eeuw verandering gekomen. Tiel en Zandwijk kwamen rechtstreeks onder het gezag van de keizerlijke prefect die zetelde op de burcht bij Tiel.

Toen in de twaalfde eeuw het rechtstreekse keizerlijke gezag zwakker werd, kwamen Tiel en Zandwijk beide onder het bestuur van de hertog van Neder-Lotharingen en vervolgens onder de hertog van Brabant. Dit in weerwil van het gegeven, dat zowel de Betuwe (de voormalige gouw Batua) als de Tielerwaard (deel van de voormalige gouw Teisterbant) in die periode onder het bestuur van de graaf van Gelre raakte. Kennelijk waren Tiel en Zandwijk belangrijk genoeg voor de keizer en zijn rechtsopvolgers in deze omgeving om er een uitzonderingspositie voor te creëren. In de dertiende en veertiende eeuw werden Tiel en Zandwijk in een reeks Gelders-Brabantse oorlogen zwaar getroffen. Mede om die reden stemde hertog Jan III van Brabant in met een ruil van grondgebied, waardoor Tiel en Zandwijk in 1339 aan Gelre kwamen.⁶

Kerkelijk

De kerk van Zandwijk werd vermoedelijk in de negende eeuw gesticht en was toegewijd aan Sint-Vincentius. Zij ressorteerde onder het dekenaat Batua en het bisdom Utrecht. In of kort na 1006

werd de kerk door bisschop Ansfried geschonken aan het juist door hem gestichte klooster Hohorst bij Amersfoort. In 1028 werd deze schenking door de Duitse keizer Koenraad II bevestigd. In 1050 verhuisde het klooster naar Utrecht en zette daar zijn bestaan voort onder de naam Sint-Paulusabdij. Zandwijk bleef tot 1244 in het bezit van de Sint-Paulusabdij. Toen ruilde de abdij de Zandwijkse kerk tegen tienden te Bunschoten. Vanaf deze tijd was Zandwijk bezit van het kapittel van Sint-Jan te Utrecht. Daaronder bleef de kerk tot de reformatie. Vanaf 1572 was het kerken te Zandwijk vrijwel onmogelijk en in 1582 viel de kerk ten prooi aan oorlogshandelingen.⁷

Kaart van de bezittingen van het klooster Hohorst

Economisch

Uiteraard zijn er uit de vroege Middeleeuwen geen harde economische gegevens beschikbaar. Evenwel kan uit het wel bekende worden afgeleid, dat Zandwijk in de tiende en elfde eeuw profiteerde van de bloei van Tiel en daar ook deel aan had. De kerk moet bijvoorbeeld een aanzienlijke opbrengst hebben gehad om er – naast de normale benodigde middelen – voor het klooster Hohorst een bron van inkomsten van te maken. Uit correspondentie blijkt, dat in Zandwijk mensen woonden met meer dan een eenvoudige agrarische achtergrond.⁸ Ook de eerst archeologische vondsten in Zandwijk geven aanwijzingen in die richting.⁹ In de latere Middeleeuwen lag er een veerverbinding over de Waal van Wamel naar Zandwijk. Er zijn studies die aan dat veer een hoge ouderdom, zelfs tot in de Karolingische tijd toeschrijven. Daarover is echter het laatste woord nog niet gesproken.¹⁰

Conclusie

Het staat vast, dat Zandwijk in de tiende en elfde eeuw een bloei doormaakte, die parallel liep aan die van Tiel. Zandwijk maakte in feite deel uit van het Tielse havengebied en daarmee van één der oudste economische kernen van Nederland. Een gebied om nader te onderzoeken!

Noten.

¹ Zie bijvoorbeeld: J. Dijkstra, *Archeologisch onderzoek in de binnenstad van Tiel, juni t/m september 1996*. Amersfoort, 1998.

² E.J.Th.A.M.A. Smit en H.J. Kers, *De Geschiedenis van Tiel*, Tiel 2001, pag. 11-19.

³ S. Muller Hzn., *De kerkelijke indeeling omstreeks 1550, I: Het bisdom Utrecht*, 's Gravenhage 1921, pag. 429-430.

⁴ L. van der Tuuk, *Denen in Dorestad*. In: *Jaarboek Oud-Utrecht 2005*, pag. 5-40.

⁵ Alpertus van Metz, *De mirakelen van de heilige Walburg in Tiel* (ed. H. van Rij), Hilversum 1999, pag. 91.

⁶ Smit en Kers, *a.w.*, pag. 21-32 en J. Kuys e.a. (ed.), *De Tielse kroniek*, Amsterdam 1982, pag. 107.

⁷ C.J.C. Broer, *Uniek in de stad*, Utrecht 2000, passim.

E.J.Th.A.M.A. Smit, *De reformatie te Tiel*. In: *Geloven tussen de rivieren*, Delft 1999, pag. 73-88.

⁸ H. van Rij, Inleiding op 'Alpertus van Metz, *Gebeurtenissen van deze tijd*', Hilversum 1999, pag. 32.

⁹ E. Verhelst, *De nederzetting Zandwijk, door een rivier gescheiden van Tiel*. Amsterdam, 2006.

¹⁰ H. van Heiningen, *Versteend Verleden*, Tiel 1999, pag. 15-22.